

talankodik önmaga meghatározásában, valószínűleg annak is köszönhető, hogy az első, már „modern” szemléletű összefoglalás még az önelvű irodalom fogalmának leválása előtt íratott meg.

MARGÓCSY ISTVÁN

TOLDY FERENC IRODALOMTÖRTÉNETI SZINTÉZISEI

1. Az első rendszerezés. Irodalomtörténetírásunk kialakulása az 1820-as évektől kezdődően elválaszthatatlan a liberális romantika ideáinak térhódításától – mindattól, amit ez az eszmevilág idehaza hordoz és kifejez: a nemzeti lét védelmétől és tükröztetésétől, illetve a polgári nemzetté válás folyamataitól. Elválaszthatatlan egyrészt a nemzeti irodalom programjától, az új típusú, a rendtől különböző nemzettudat elterjedésétől, nemzeti műveltség és világtudat kapillaritásának érzékelésétől, másrészt az eredeti szépirodalmiság, az írói egyéniség, a műalkotás önállósága elveitől, harmadrészt pedig a történetiség, a fejlődéselv előretörésétől. A 19. század első évtizedeinek legfontosabb hazai tudattörténeti jelensége a változás élménye: az élet hallatlan mérvű átalakulása és kitágulása, a gondolkodás és a kultúra minden addiginál nagyobb feldúsulása, a mozgó világ szuggesztíója. Ezzel együtt pedig a régi és új kettősségének tudatosulása a társadalom és a kultúra minden területén.

Mindezek az összetett folyamatok azáltal is fokozottan érvényre jutnak, mivel éppen ezekben az évtizedekben kezd önállósulni hazánkban az értelmiség, amelyet e változások hívtak életre, s amely társadalmi helyzeténél fogva eleve a további változások propagálója, a szellemi teljesítmény, a teremtő gondolat rangját helyezve szembe a származás rangjával. Ez az értelmiség egyelőre az irodalomban és annak múltjában találja meg leginkább azt a teret, ahol a vágyott

nivellálódás némiképp megvalósulhat. Ugyanakkor az országot irányító nemesség szintúgy igényt kezd tartani egy olyan szellemi közegre, ahol – ha előjogait nem is, – de legalább nemzettudatát megoszthatja azokkal a néptömegekkel, amelyeknek segítségét elengedhetetlennek ítéli önvédelmi harcához a Habsburg-abszolútizmus ellenében.

Az irodalomtörténet önálló tudományágának kialakulása annál is inkább összeforrott a nemzeti eszme felerősödésével, mivel már előzményének hazai útját is ez határozta meg. A *historia litteraria* műfaját – azaz az írástudás, írásbeli műveltség egészének feldolgozását, hol a művészi tudatforma csak alárendelt, periférikus szerepet játszott a tudománnyal, a nemzeti nyelvű erudíció pedig a latin nyelvvel szemben – kezdettől fogva a nemzeti tudat zavarai, az elmaradottságunkat kompenzáló felsőbbrendűségi érzet hívta életre. Már az első vállalkozásra, Czvittinger Dávid *Specimenjének* megalkotására tudvalevőleg Jacob Friedrich Reimann német tudós bennünket érintő, lebecsülő nyilatkozata adott alkalmat. *Historia litteraria*ink a 18. században sorra a „nemzeti becsület” védelme, a reimmanni vádak ismételt visszautasítása jegyében születettek, s ez a „reimanni komplexus” korszakunkban is mélyrehatóan befolyásolta az új műfaj, a kialakuló irodalomtörténetírás célkitűzését éppúgy, mint módszerét, értékszempontjait.

A nemzeti kérdés mind fokozottabb előtérbe kerülése már annyiban is meghatározója volt az új tudományág születésének, hogy első megnyilvánulása maga vált egyértelművé a magyarság létének veszélyeztetettségével. Első összefoglaló költészettörténetünk, Mailáth János 1825-ben, Stuttgartban és Tübingenben közreadott *Magyarische Gedichte* című, német nyelvű antológiájának bevezető tanulmánya ugyanis kifejezetten a hormayrista elvek alapján készült. Ez az ideológia az osztrák állampatriotizmus jegyében a magyarságot be akarta olvasztani a „nagyosztrák” kultúrközösségbe, – Mailáth antológiája és tanulmánya is azért készült, hogy reprezentálja a Habsburg-birodalom „néptörzsei” különféle irodalmát, a

„sokféleség egység”-t. Olyan alkotás volt tehát, amely idehaza eleve kihívást jelentett. Szempontjaiban egyébként az aulikus főúr a német romantika időszerű elveit alkalmazta a magyar irodalmi anyagra: erre vall, hogy kifejezetten a költészet történetét rajzolja meg, hogy személyes vagy tárgyi mozzanatok tartalmazó költeményeket következetesen mellőz, hogy a költészetben a megzavarhatatlan béke és boldogság eszményi szféráját pillantja meg. Mailáth afféle csodatévő álomvilágnak tekinti a poézist, mely egyesít mindeneket, s ezt az egyesítő erőt mindenekelőtt a középkorban találja meg.

Vállalkozásának olvasásakor határozta el a mindössze húszesztendő Toldy Ferenc, hogy „elleniratként” ő maga is irodalomtörténeti antológiával, illetve rendszerezéssel lép fel. Erre voltaképp már félig-meddig gyermekkorától, 1822-től kezdve készült. Elhatározásában megerősítette, hogy időközben részesévé vált az Aurora-kör által kibontakozó irodalmi fellendülésnek, s még inkább az, hogy jártasságot szerzett a német klasszika és romantika elméletében, közte irodalomtörténetírásban – Herdertől Tieckig, illetve Ideler és Nolte angol, francia, olasz irodalmi kézikönyveitől Karl August Küttner irodalmi jellemrajzaiig és J. J. Eschenburg nagyszabású irodalmi példagyűjteményéig. Ezek mind ösztönzői és eszmeimódszertani segédforrások lesznek ifjúkori irodalomtörténeti műve létrejöttének, de különösen Goethe önéletírásának, a *Dichtung und Wahrheit*nek és az ifjabbik Schlegel világirodalomtörténetének, idehaza pedig Kölcsey alapvető programiratának, a *Nemzeti hagyományok*nak köszönhetett sokat. A német költőfejedelemtől láthatott először példát arra, hogy egy szerző az egész megelőző irodalmi fejlődést a saját tevékenysége előkészítőjének tekintette, mint ahogy Goethe tette meg az eposzt a kor vezető műfajává is. Friedrich Schlegel pedig irodalom és nemzeti sors, nemzeti történelem összefüggésének hangsúlyozásával vált a fiatal Toldy tanító-mesterévé, valamint azokkal a szempontjaival, hogy a kis népek is alkothatnak nagy költészetet, s hogy a 18. század

közepétől a német irodalom a nemzet felemelkedéséért küzd. Kritikai gondolkodásunk úttörőjétől, Kölcseytől pedig történetfilozófiai alapelveket sajátított el – mindenekelőtt a liberális evolucionizmus vezérszempontjait: a fejlődés fokozatosságának, a mértéktartásnak, az egyeztetésnek követelményeit, s tőle vette át azt a gondolatot is, hogy a népnek szüksége van egy egyesítő középpontra, azt pedig a hagyományokban kell keresni.

Mailáth a németek tájékoztatására készítette művét. Toldy viszont már azért is, hogy a köztünk élő németeket, valamint az idegen szellemiségű arisztokráciát a magyar irodalom megismerésére serkentse. Műve tehát arra is hivatott, hogy előmozdítsa minél több réteg beolvadását a születő polgári nemzetbe. Miután 1826 nyarán társult az Aurora-kör másik tagjával, Stettner-Zádor Györggyel, 1827–1828-ban meg is jelent a *Handbuch der ungrischen Poesie* két kötete, közel ötven ív terjedelemben. Napvilágot látott az első olyan összefoglaló rendszerezés, amely minden főbb eszmei tendenciájában a polgári átalakulás szükségszerűségeinek tükrözője volt.

Bevezető tanulmányában Toldy merőben másként közelíti meg a történeti anyagot, mint Mailáth. Az irodalmi fejlődést négy korszakra osztja – Tinóditól Zrínyiig, Zrínyitől a súlylyedésig, a nyelvújítás előtt és után –, ami pedig Tinódi előtt történt (azaz az egész középkori anyagot) pusztán „előtörténet”-ként könyveli el. Vagyis kifejezetten az újabb korokra koncentrál, a közelmúlt s még inkább a jelen áll érdeklődése középpontjában. A 16–17. századot tárgyaló részben mondja ki első fő tételét: a *nemzet és irodalom elválaszthatatlan korrelációjának* elvét. E kor irodalmát abból vezeti le, hogy a nemzetiséget fenyegették, s az egység érdekében történeti tárgyakra volt szükség. Ebből kiindulva ítéli el Kölcsey nyomán ő is a reformáció szerepét: ami megosztja szerinte a közösség egységét, az csak hátráltathatja a költészet ügyét. Nem önálló különben e régebbi korok tárgyalásánál – értékeitel sorra Mailáth, illetve Kölcsey megállapításaira mennek

vissza – egyetlen szempont kivételével. Ez pedig az első tanítómester, Kazinczy szelleműjének hatására valló ízlés, jóhangzás, felkészültség, mesterségbeli jártasság követelménye. A forma, a verselési készség, a stiláris kifinomultság elsődlegessége – a klasszicizmusnak öröksége – Toldy egész pályáján meghatározó értékjegye lesz irodalmi ítéletének.

A maga érdemi mondanivalóját voltaképp a harmadik kornak, a 18. századi felújulás rajzában kezdi igazán kifejteni. Felébredést konstatál az addigi álomból, de ennek értékét eleve csökkenti azáltal, hogy ezt az időt pusztán az új iskola előkészítő korszakának minősíti, az „aranykorszak” bevezetőjének. A felújulást ő nem a felvilágosodás elterjedéséből eredezteti, hanem a II. József elleni nemzeti visszahatásból. A felvilágosodást perifériára szorítja, mert az emberi egyetemesség képviselőjének tekinti az egyedül üdvözítőnek tartott nemzeti eszmével szemben. Másrészt idegen kultúra szülőttének, s nem organikusan hazai eredetűnek – az pedig a herderiánus Toldy számára eleve csekélyebb értékű.

E „Vorbereitungsperiode”-szemlélet következménye azután a felvilágosodás íróinak iskolákra osztása külföldi orientációjuk alapján, ahol ez az orientáltság eleve részlegességet jelent a 19. század nemzeti irodalmával szemben. Csokonai és az „iskolák” félreszorítása arra is szolgál itt, hogy minél fontosabb szerep juthasson Kisfaludy Sándornak, akiben a maga korának úttörő előzményét, a herderi típusú *nemzeti költőeszmény* első megvalósítóját tiszteli. A nemzeti eszme legközkeletűbb népszerűsítőjévé válik ezzel a *Handbuch* szerzője, végül alárendelve ennek magát az irodalmat is.

Nemcsak a felvilágosodás korszakának, hanem a jelent közvetlenül megelőző íróinak – Kazinczynak, Berzsenyinek és másoknak – megítélése is arra szolgál, hogy Toldy a maga romantikus csoportját minél inkább kiemelhesse. Elsőként Kisfaludy Károlyt mint nemzeti drámaköltőt ünnepli – Kölcsev ösztönzésére nemzeti műfajjá emelve a drámát –, s még inkább mint azt az embert, aki egyesített egy fő eszme

követésére. Igazi kedveltje azonban Vörösmarty. *Das ungrische Epos naht sich seinem Culminationspunkte* – írja befejező fejezete élére –, azaz számára Vörösmarty a kívánt nagy egyesítő, az egész hazai világot átfogó alkotó, a „vezérköltő”. S Toldy szerint az eposz az, amelyik a költői műfajok között a legtöbb nemzetiséget hordozza. Vagyis újra csak a nemzetiség lesz itt az irodalmi mű legfőbb meghatározója, s az eposz nemzetivé kanonizálásával a valóságábrázoló, a társadalmi ellentmondásokat feltáró műfajok – a prózai epika, illetve részben a dráma – előtt korlátozódik a fejlesztés lehetősége.

Toldy kézikönyvében az egységteremtésre, a jelen reformtörekvéseinek megtámogatására, a progresszió alapjául szolgáló rétegek eszméltetésére hivatott a múltidézés. Éppen ezért oly történeti feldolgozást kíván megvalósítani, amelyet mindegyik olvasóréteg magáénak vallhat. Mindazt összevegyíti tehát, amit erre felhasználhat: Kölcsey nemzeti eredetiségelvét taktikusan társítja Mailáth költészetkultuszával, a feudális nacionalizmus magyarságeszmenyítését Kazinczy nyelvi-formai választékoságigényével. Sikerének titka ez: az érdekek egyeztetése, egyesítése, a reformkor fő eszméje az irodalom történetében valósult meg először. Toldy rugalmasan tudta meggyőzni az olvasókat arról, hogy létezik egy közeg, amely a változások terepuma, de a stabilitás alapján, s ahol e változások kizárólagosan az anyag belső evolúciója alapján, háborítatlanul és háborgásokat nem keltve mennek végbe.

A kifejezetten jelenérdekű múltábrázolást azonban csupán az ellentmondások, konfliktusok kiszűrése alapján lehetett megvalósítani. Az objektív tudományos anyag objektív elemzése helyett egy a priori szempont – a nemzeti eszme kizárólagossága – anyagravetítése nyomán jön létre az irodalomtörténet Magyarországon. Mindez pedig hosszú időn át meghatározó érvényű lesz tudományunk számára.

2. A szellemi élet folyamatossága és folytonossága. A „Handbuch” nagy siker volt, szerzőjét idehaza ünnepelték, s az

alkotásra a külföld is felfigyelt. Irodalmunk általa bejutott az európai köztudatba, szerepe volt abban, hogy a magyar irodalom részévé kezdett válni a világirodalomnak. Ennek ellenére majd negyedszázadnyi idő telt el addig, amíg Toldy ismét vállalkozott irodalomtörténetünk összefoglalására. A reformkor pezsgő közéleti áramában erre ideje sem jutott: 1829–1830. évi nyugat-európai utazását követően mind több és több feladatnak kellett eleget tennie. Az idegeiben hordozta pedig azt a szégyent, hogy Goethe, amikor ő Weimarban tisztelgett nála, nem tudta megkülönböztetni a magyarokat a tatároktól. A harmincas években azonban Toldy már valóság-
gal mindenese a hazai kulturális-tudományos életnek: tótum-faktum az Akadémián, vezetője – jórészt egy időben – két országos könyvtárnak is, tanít az egyetemen, szerkesztője a legkülönbözőbb folyóiratoknak (egyszerre többnek is!) és könyvsorozatoknak, irányítója és lelke a Kisfaludy Társaságnak, emellett cikkeivel, tanulmányaival részt vesz az irodalmi életben. S az is feltehetően hátráltatta őt a tudománynak gyakorlásában, hogy útja a negyvenes években mindinkább elvált barátaitól. Nem követte Vörösmartyt, Bajzát Kossuth táborába, Petőfivel és írócsoportjával kifejezetten szembenállott, a *Kelet népe* Széchenyijének irányzatát vallotta magáénak. Joggal érezhette azt, hogy az ő felfogásának nem kedvez az idő.

A helyzet azonban merőben megváltozott Világos után. A nemzet léte ismét veszélybe került, s Toldy úgy látta, hogy a nyomasztó viszonyok közepette irodalmunk múltjának felvázolásával ismét erőt kell öntenie az emberekbe. Álláspontjával nem állt egyedül: gondolkodóink legjobbjai ekkor sorra a múlt felé fordultak, Arany és Kemény éppúgy, mint Szalay László vagy Horváth Mihály. Elhatározásában egyébként elmentmondásos politikai jellemének mindkét oldala – aulikus magatartása és az abszolutizmus ellen tiltakozó hazafisága – egyaránt közrejátszott. Az új birodalmi iskolarendszer 1849 után a középiskolai tantervbe iktatta a magyar irodalom történetét, s Toldy annál is inkább alkalmasnak érezhette

magát a szükséges kézikönyv megalkotására, mivel a forradalomtól távol tartotta magát, utána elfogadta a bécsi akadémia tagságát, így nem kellett tartania a hatóságok akadékoskodásától. Másfelől viszont az új irodalomtörténeti kézikönyv megalkotása pontosan beleillett a csendes szellemi ellenállásnak, a műveltség útján megvalósított nemzeti önvédelemnek abba a programjába, amelyet az Akadémia újjászervezésével, az *Új Magyar Múzeum* című nagy jelentőségű folyóirat megjelenítésével épp ő kezdeményezett. Irodalmunk régi századainak összefoglalásával ugyanazt a célt akarta szolgálni, amelyet Claudianus alapján folyóirata mottójaként jelölt meg. („Peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit”), s amelyet már 1849 őszén Szabó Károly Euripidész-fordításának előszavában a nemzet megmentésének programjaként tűzött kortársai elé.

Volt azonban irodalomtörténeti vállalkozásának egy harmadik, rejtettebb, de éppoly hatékony célzata is: a liberális evolucionizmus mérséklő-kiegyensúlyozó elveinek propagálása a forradalmi, illetve a demokratikus, radikális, a társadalmi rendet és az irodalmi fejlődést erőteljesebben alakítani kívánó tendenciákkal szemben. Evolucioner program volt a *Handbuché* is, de a liberális romantika e központi elvének más volt a jelentése, kihangzása a forradalom előtt és után. Toldy 1849 után azért is idézi meg a múltat, hogy a szerves fejlődés, a nemzet életéből sarjadó, lassú, fokozatos változások eszméit a közelmúlt, a negyvenes évek, főképp 1848–1849 tapasztalatai ellenében propagálja, hogy egy olyan nemzeti karakterideált vetítsen az olvasók elé, amely mentes mindenfajta társadalmi konfliktustól és kollíziótól. Az irodalom fő feladata eszerint, hogy ezt az osztályok közötti harmóniát kifejezze és előmozdítsa. A Toldy megvalósította irodalomtörténetírást 1849 után így nemcsak a liberális romantika elvei alapján születik, hanem az eszmeiség kezdődő kiüresedésének jegyében is.

Első alkalommal, *A magyar nemzeti irodalom története* címmel 1851-ben közzétett, kétkötetes könyvében a mohácsi vészig tartó fejlődés szintézisére vállalkozott. Sokkal többet

nyújt benne egykori irodalmunk összegzésénél. Mint bevezetőjében kifejti, „pragmatikai történetet” kívánt alkotni, „mely az egyes tüneményeket az irodalmat határzó valamennyi tényezővel összefüggésben mutassa fel: még ily rövid előadásban sem mellőzhetni az országos és egyházi, a műveltségi és tudományos állapotokat és ezek külső eszközeit”. A magyar művelődés történetét rajzolja fel tehát s benne az irodalomét, – Arany János szavával élve „a magyar észnek történetét” rekonstruálja. Német mintái, August Koberstein és Georg Gottfried Gervinus monumentális német irodalmi szintézisei erre készítették: mindketten közrehatottak abban, hogy Toldynak a történetiség, illetve irodalom és politika, irodalom és nemzeti sors, irodalom és történelmi fejlődés kölcsönhatása még erőteljesebb szempontja, mint a *Handbuch*ban. S az ő nyomukban ugyanígy kiindulópontja az egykorú valóságot megszépítő, idealizáló törekvés is: az, hogy minél régebbi és megszakítatlan szellemi tevékenységet mutasson ki a magyarság múltjában. A művelődéstörténeti fejtegetések eluralkodása arra is szolgál, hogy ahol az irodalmi tények hiányoznak s a fejlődéslánc megszakad, ott másfajta kulturális jelenségekkel lehessen pótolni a nemzet szellemi életének folyamatosságát és folytonosságát.

Irodalomtörténeti alapfogalmai – a hegelianus Koberstein közvetítésével – a nagy német filozófus hatásáról vallanak. Erre utal mindjárt az irodalomtörténet meghatározása, mely szerint ez az írott „művekben nyilatkozó szellem fejlődése s működéseinek összefüggő és okfejtő előadása”, valamint egyetemes és nemzeti irodalomtörténet megkülönböztetése. Toldy is felemlíti az egyetemes irodalomtörténet fogalmát, amelyen a hazai írástudás régi típusú korpuszát érti, beleértve a latin és a német nyelvű műveket is, – a magáénak azonban a *nemzeti* irodalomtörténetet vallja, amelyet a következőképpen határoz meg: „a nemzeti szellemnek nemzeti nyelven költ műveire szorítkozik”. A hegeli „nemzeti szellem” abszolútumként való elfogadása – jöllehet Toldy alkalmazásában nemcsak

nemzetiséget jelöl, hanem polgárosodást, műveltségbeli előrehaladást is – mindenképp oly zsinórmértéket jelent, amely utóbb az irodalom újító szellemének korlátozására vezet. Mint ahogy a nemzeti nyelvűség követelménye is – bár a monográfus önmagának ellentmondva ezúttal még felveszi rendszerezésébe a latin nyelvű irodalmat is – utóbb művelődésünk egészének redukcióját, dogmatikus önkorlátozását eredményezi majd.

A nacionalista megszépítő, a múltat a valóságosnál jóval gazdagabbnak mutató tendencia mindenekelőtt a korszakfelosztásban jelentkezik. Említett német mintái nyomán Toldy négy kort különböztet meg irodalmunk történetében: az ókort, azaz a kereszténység felvétele előtti kort, mely szerinte az önálló nemzetiség kora; a középkort, a kereszténység felvételétől a mohácsi vészig terjedő időt, azaz a hit korát; az újkort, a mohácsi véstől a 18. század közepéig, azaz az első virágzás korát; végül a legújabb kort 1849-ig, a második virágzás korát. Ebből kitűnik, hogy Toldy meglehetősen teleologikusan fogja fel a nacionalizmus eszméit: az önálló nemzetiség ideáját visszavetíti a legrégebbi korokba is, másrészt Gervinust követve az irodalom fejlődését valósággal függvényévé teszi a politikának, s hogy a német irodalommal versenyezzen, a mi irodalmunkba is két virágkort képzel bele.

Az egyes történeti korok tárgyalásánál következetesen érvényesíti művelődéstörténeti törekvését. Ennek eredményeképpen rengeteg tény, adatot, egykorú vonatkozást gyűjt össze és rendszerez könyve fejezeteiben. Ez múlhatatlan érdeme: amit Toldy a források, kútfők, nyelvemlékek, iratok felderítése és összeállítása terén végzett, az máig alapja irodalmi hagyomány szemléletünknek. Minden további kutatás az általa feltárt anyagon indult el, azt meg nem kerülhette. Közvetlen utódai közül lélektani beleélő készség terén Gyulai bizonyosan meghaladja őt; élet- és egyéniségrajzban Riedl sokkal különb nála; szépirói megelevenítő erőben aligha mérkőzhet Beöthy Zsolttal, mégis: képességeiket valamennyi-

en csak a Toldy gyűjtötte tények sokasága révén bontakoztathatták ki. Valamennyien adósai az első mesternek – mint ahogyan adósai vagyunk mi is.

A művelődéstörténeti módszer másik oldala: az irodalmon kívüli jelenségek túllontúl extenzív tárgyalása révén magának az irodalomnak a bemutatása jócskán veszít önérvényéből, belemosódik a nemzeti történetbe, a tanultság történetébe, elhalványul autonóm fejlődésének ábrázolása. Annál is inkább, mivel a szintézis az egyes tudatformák és kulturális ágak produkcióját nem egymást átható, organikus viszonyrendszerükben mutatja be, hanem pusztán egymás mellett, az összefüggések dialektikus megragadásának lehetőségeit igen gyéren kamatoztatva.

Időszerű nemzetmentő indítatásaitól ösztönözve Toldy mindent felhasznál, amivel a nemzeti tudat elfogultságainak hódolhat. Ezért fogadja el a hun–szkíta–magyar azonosság fikcióját (három állítólagos hun–magyar szó alapján!), a hun–székely leszármazás legendáját, vél felfedezni létező monarchiát, valódi államiságot már a fejedelmek korában is, mint ahogyan a magyarságról általában csak jót és szépet képes megállapítani a történelem ködbevesző századaiban. Könyvének vannak olyan lapjai, melyeknél az az érzésünk, mint ha Horvát Istvánt olvassunk (Toldynak első és rajongásig tisztelt mesterei közé tartozott!) – csak éppen kevésbé merev és az európai fejlődéstől nem annyira elzárkózó kiadásban. Különösen a nyelvünkkel foglalkozó túlzottan részletes fejtegetésekben érezhető ez, melyeket a szerző az ugyancsak hajdani mesterétől, Révai Miklóstól elsajátított herderi tanok alapján (s azokat végletesen értelmezve!) azért kultivál, mivel mindenképp bizonyítani kívánja nyelvünk önállóságát, „magából megérthetőségét”, ősrégiségét, általa pedig a nemzet megbont-hatatlan szuverenitását.

Amikor viszont aggálytalanul hitelesnek fogadja el a hunmondát, sőt a Nibelung-monda inspirációjára különböző király-mondákat is konstruál – azaz fiktív módon „teremt” egy

történeti hősköltészetet, akkor nemcsak a nemzeti büszkeség ápolása vezérli. Toldy azért is igyekszik kimutatni az egész középkor folyamán egy hősi epikus népi-nemzeti költészet folyamatos létezését, mivel ez egyszersem reprezentálni hivatott a rendek és a rendeken kívül állók egységét, ellentétektől mentes együttélését, nemzet iránti lojalitását – amelyet annyira szeretne érzékelni a jelenben is.

Történetfelfogása nagyjában-egészében a Horváth Mihályét követi, vagyis a nemesi liberalizmus hagyományszemléletét alkalmazza, csak nagyobb hangfogóval a királyi trónus és a főnemesség irányában. Szerzőnknel még István király is úgy változtat a fennállón, hogy tiszteli „a történeti alapot s a nemzeti szellemet”, a köznemesség az az osztály, „melynek tűzhelyénél a szabadság, nemzetiség, az ősi szokások s a nép vele született szép erényei az ország minden sorsa közt menedéket leltek”, – hibákat és tévelygéseket nála jobbra csak az idegen eredetű királyok követnek el. Ugyanakkor azonban Toldy megadja a polgári olvasónak is, ami „megilleti”: elismeréssel szól a városokról, a kereskedő- és közműves tevékenységről, az európai műveltség jótékony hatásáról is. Nemesi vagy polgári szempontot egyaránt felhasznál annak érdekében, hogy virágzást tudjon kimutatni a régi századokban. Az ő előadásában a középkori hazai építészet éppúgy kincseket tud felmutatni, mint a szobrászat vagy az ötvösség, s ugyanígy pezsgő, lendületes tevékenységet észlel az oktatás vonatkozásában is. Vágykép vágyképet követ: Toldynál minden monostorban középiskolák működnek, egyetem már István királytól kezdve fennáll Veszprémben, a pécsi egyetem négyezer (!) növendékkel rendelkezik, s csak a török idő vet neki véget, Mátyás állami intézetet kezdeményez az ország összes tanulóifjúsága számára stb.

Kettősség, nacionalista elfogultságból származó ellentmondásosság jellemzi a humanista kultúra bemutatását is. Toldy lelkesen és plasztikusan emlékezik meg a Mátyás korabeli udvari reneszánsz kimagasló alkotásairól, a hazai

humanisták külföldi iskolázásáról, a világhírű Corvinákról, a budai kódexfestők, miniátorok kiterjedt munkájáról. Ugyanakkor viszont a latinul alkotó humanista szerzőket aránytalanul röviden és csupán felsorolás jellegűen tárgyalja: Janus Pannoniust, Vitéz Jánost, Váradi Pétert épp hogy csak említi, s Thuróczy híres krónikájáról sem szól érdemének megfelelően. Végképp méltatlanul bánik azután a Mátyás udvarában megfordult külföldi humanistákkal, Galeottóval, Ransanóval, de főleg Bonfinival, akiknek munkássága rendre csak pár soros megemlégetést nyer. A nemzeti nyelvűség dogmává emelése e fejezetekben félig-meddig az értékek megcsonkításához, de legalábbis eltorzításához vezet.

Az eddigiekből kitűnően Toldy módszere legnagyobb részben a felsorolás, a regisztrálás, az inventárium készítése a múlt tényeiről. Az érték voltaképp másodlagos, a művek legfőbb érdeme *létükben* van: bizonyosságai a nemzeti szellem töretlen fennállásának. Az esztétikai méltatás messze elmarad mindennél a történeti adatok felsorakoztatása mögött – akárcsak Gervinusnál –, s ha arra Toldy vállalkozik, ritkán mond többet lapidáris közhelyeknél. Számára szinte mindegynek látszik, hogy jelentős műalkotásról szól vagy érdektelen mozzanatról, – a fontos csak az, hogy bizonyossága legyen az egyenletes, szerves, endogén, csupán külső hatások által háborított fejlődésnek.

3. Az „előkészítő” korszak. A középkori szintézis töredék maradt, s Toldy nem fejezte be következő összefoglalását sem. Újabb összegzése, *A magyar költészet története Kisfaludy Sándorig* címmel (1854) is csak a Kazinczyval megkezdődő „aranykor”-ig, azaz mintegy 1807-ig tárgyalja szépirodalmunk fejlődését. Az új vállalkozás sokkal színesebb, elevenebb, mint az előző, s nemcsak azért, mivel ezúttal a művészi szép igényével készült alkotásokat nem oldja fel a művelődéstörténeti kompendium egészében, hanem azért is, mivel fejezeteiben jótékonyan érződik az előszó ereje, a diszkurzív előadás

személyessége – ami szerzőknél immár igen ritka jelenség. Ez a könyv ugyanis úgy jött létre, hogy Toldy az 1853/54. tanévben előadásokat tartott a pesti egyetemen, s azokat a Pesti Napló főszerkesztőjének, Török Jánosnak felszólítására a lapban megjelentette.

Előadása azáltal is frissebb és célratörőbb, mivel ehelyt Toldy sokkal inkább állást foglal, véleményt mond, s igyekszik beavatni az olvasót a művek karakterisztikumába. Elemzés helyett ezúttal is többnyire megelégszik tartalmi kivonatokkal vagy leírással, de summázatai most már nincsenek értékítélet nélkül. Változatlanul jellemzője viszont a kompozíció töredezettsége, sőt atomizáltsága, fejtegetései az egyes irodalmi emlékek merő egymásutánosságán épülnek, illetve arra hullanak szét, részlet részletet követ, s a szerzői koncepció csak szervetlenül érvényesül. Az analízisben, azaz a művek egyéni vonásainak felsorakoztatásában Toldy sokkal erősebb, mint a nagyobb összefüggések, különösen a kortendenciák, történeti mozgatóerők rajzában.

Vezéreszméje itt – még inkább, mint előző szintézisében – a történetiség célképzetes alkalmazása, mely az egyes korok alakulását egy feltételezett fejlődési végpont szemszögéből tekinti, hol az egyes jelenségek a végpont felé haladás lehetőleg zavartalan menete szempontjából nyernek megítélést, s hol így a nemzeti történelem adott valósága már-már determinisztikusan szabja meg az egyes alkotói teljesítményeket. Az effajta historizálás szükségszerűen mindig optimista – Toldynál is a hanyatlás mindig az emelkedés csíráit rejt magában –, mivel nem hajlandó számot vetni azzal a ténnyel, hogy a történelem a legtöbbször vargabetűk, súlyos dilemmák, nemegyszer tragédiák és traumák útján mozog előre. E könyvében ő maga szövegszerűen is megfogalmazza mechanikusan és szűkkörűen felfogott herderi-hegeli evolucionista álláspontját:

„...a természet azon örök törvénye, mely szerint az minden ellentételeket végre kiegyenlít s hasznára fordít, sőt szökést nem

ismerve, éppen azok fokozatain emelkedik fel, s szüli ama felsőbb, öntudatos lényt, mely a teremtés csúcsán áll.”

Nevek, címek, évszámok végeláthatatlan sora ez a könyv – még sokkal inkább, mint az előző –, mégsem róhatjuk fel Toldynak ezt a faktualizmust. A vállalkozásoknak e sereg-szemléje ugyanis valamelyest érzékelteti azt a virágzást is, amelyet a reformáció a nemzeti irodalom kibontakozása terén előidézett. S a tények zuhatagának számbavétele azért is lendületesebb, mivel ha a régmúlt századokról van szó, Toldy nem idegenkedik az egykorú társadalmi valóságot hordozó művek méltánylásától. (Vö. A Tinódi históriás énekeiről, Szkhárosi Horvát András szatírairól, Heltai Gáspár meséiről vagy a *Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról* című színjátékról írottakat). Az ilyen fejezetekben valóban feltárul néhány jellegzetes vonás az egykori emberi miliő lényegéből.

Az önkifejező műfajokhoz, a lírához viszont Toldy jóval kevesebb érzéket árul el, a szubjektivitás, a lélek belső rétegei nem vonzzák. A lírai költészetben csak a szabályosságot, a mértéket, a fegyelmezett érzelmeket tudja értékelni, a belső konvulziók kiénekléséhez érzéke nincs, a tragikumhoz még kevésbé. A komorság, a pesszimizmus, de még a rezignáltság is idegen az ő élethangulatától: a világban uralkodó rend nála előbb-utóbb mindent eligazgat. Önleplező erejű, ahogyan Rimay János és Beniczky Péter költészetéről szólva megállapítja: „. . . nálak az élet s a költészet nem mutatta azon szép egységet, mely normális idők sajátja.” Hangja még Balassi Bálintról szólva sem melegszik fel, s ez még akkor is feltűnő, ha tudjuk, hogy a költő nagyszerű szerelmi líráját Toldy nem ismerhette. Tőle merőben idegen volt az a felszabadultság, spontaneitás, pezsdülő energia, természetesség és végletes érzelmi feszültség, amely a Balassi-lírának oly vonzó sajátja.

Az ő fejtegetései akkor színesednek át, ha a nemzeti tárgyú történeti epika olyan alkotójáról szólhat, mint Zrínyi, akinek eposzát Ráday, Kazinczy és Kölcsey nyomán a magyar költészet piederstálján helyezi el. Erre leginkább az készletti,

hogy a műnek egy egész nemzetre kiható eszme áll a középpontjában: Zrínyi egy teljes, érzelmi egyensúlyon alapuló és minden diszharmónián úrrá levő közösségi világgép költője a méltató szemében. (Tassóval és Vergiliusszal való összevetései különben az első komparatista kísérleteket jelentik a hazai irodalomtörténetírásban.)

A szatmári békekötést követő időkben a monográfus irodalmunk süllyedését, mélypontját, majdhogynem tetszhalálát látja – főképpen azért, hogy annál inkább kiemelhesse a Bessenyeivel meginduló újjászületést, a maga korának előzményét. Mindezt annál is inkább megteheti, mert a cenzúra miatt a kuruc költészetről, Rákóczi és Mikes műveiről eleve nem szólhat. Kazinczyt követve korszakfordító, a legújabb irodalom kezdetét jelentő „epochalis” dátumként fogadja el az 1772-es esztendőt: szerinte ekkortól fogva kezdi regenerálni irodalmunk a nemzeti, az országos életet. S hogy ez a periodizálás már végképp a maga pályakezdő korszakának felmagasztalását, valamint az utána következőnek degradálását szolgálja, elárulják a hozzáfűzött megjegyzések: a Bessenyeitől Kisfaludy Sándorig terjedő idő eszerint irodalmunk újjászületési kora, amelyre költészetünk aranykora következett – Kazinczy és Révai, Berzsenyi és Kisfaludy Károly, Kölcsey és Vörösmarty érája. Ezt viszont 1830-ban a legújabb irodalom harmadik korszaka váltotta fel, Széchenyié az életben, melynek irodalmi megfelelőjéről Toldy ily módon ítél (kurzívval szedelve!): „az epigonoké a költészetben”. A népiesség, a lírai realizmus, Petőfi és Arany megbélyegzését, Vörösmarty meghaladhatatlan tető- és végpontként állítását jelenti ez az egyoldalú tétel, valóban a korszakok „becsomózását”, mint ahogyan azt Erdélyi János a könyv megjelenését követően azonnal oly találóan megállapította. (S amely ellen ugyanakkor Gyulai is energikusan tiltakozott!) Mindez előrevetíti azt, hogy Toldy a maga századának bemutatásában a Széchenyi koncepcióján túl fejlődő eszmei és esztétikai kezdeményezésektől élesen elkülönül majd.

Koncepciójából következően Bessenyei életművét az addigi mellőzéssel szemben végre jelentőségének megfelelően tárgyalja, – bár a felvilágosodásról ezúttal is hallgat. Közelebb áll íróideáljához Orczy Lőrinc, mert „mindenek felett magyar”, filozófiával nem foglalkozik, léleknyugalomra törekszik s oda vezet, még közelebb Virág, aki az ő számára „a legtisztább kifejezője... azon szellemnek, mely a klasszikai régiséget örökké minta- s szabályadóvá teszi”, a hazaszeretetet és az erény énekese – komoly, emelkedett, választékos és zengzetes. S ha Toldy ezúttal Csokonairól jóval kedvezőbben nyilatkozik is meg, mint hajdan a *Handbuch*ban – korrigálva Kölcsey megállapításait –, nem mulasztja el a költő alantas neveltetésére, egyes írásai vaskosságára, közönséges szellemére vonatkozó egykori ítéleteket újra hangoztatni.

Szintézisében Kisfaludy Sándort nagyobb poétának tartja, mint Csokonait, számára ő az újjászületési kor betetőzője. Az érzésnek ugyanazt a lobogó lángját, a képzelet élénkségét érzi bele a Himfy-dalokba, mint hajdan a Csokonai-kritika alkotója. Leginkább azonban azért szolgál kedvére, mert a mű ízlése foltalanul emelkedett, érzelmei salaktalanul tiszták, ideálisak, kifejezései nemesek, nőalakja „bájsugarakkal” tölti el a világot stb. A „Himfy” költője ellenpontja, ellentétes ideálja Toldy számára a legújabb idők realizmusának és plebejus-demokratikus népiességének.

4. „Aranykorszak” és „becsomózás”. Több évtizedes készülődés után az 1860-as évek közepén Toldynak sikerült megalakotnia *A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időktől a jelenkorig rövid előadásban* (1864–1865) címmel irodalmunk egészének történetét. Sőt voltaképp annál is többet: részlegesen felelevenítve Világos után először megjelent munkájának művelődéstörténeti igényét, az irodalom fejlődésével párhuzamosan áttekinti az egyes tudományágak teljesítményeit is. Aligha kell hangsúlyozni, hogy művének érdekességét a legújabb kor részletes bemutatása adja meg, hol Toldy

nem is csak mint a nagy idők tanúja, de mint aktív részese, nemritkán irányítója nyilatkozik meg, foglal állást ifjú- és férfikora delének hatalmas ívű fellendülésével kapcsolatosan. Utolsó szintézise anyagban kétségkívül leggazdagabb, tematikában legváltozatosabb és legösszetettebb, szemléletében azonban legelfogultabb munkája.

Két egymással ellentétes tendencia határozza meg Toldynak a reformkorról kialakított képét. Az egyik az, hogy méltó emléket állítson kultúránk addig soha nem tapasztalt virágzásának, a kimagasló és úttörő teljesítményeknek. A másik pedig a már az előző vállalkozásban is tapasztalt „becsomózás”: azaz a reformkor első szakaszának, a Vörösmartyig tartó fejlődésnek eszményül állítása – szemben Petőfivel, Eötvössel, Kossuthtal, azaz mindennemű demokratikus vagy radikális törekvéssel. Toldy a magyar progresszió sok jelenségéről elfogódott tisztelettel és méltó értékeléssel szól itt, másoktól viszont igaztalanul megtagadja azt, – azzal a célkitűzéssel lép fel, hogy korlátozza, értékben devalválja e progresszió jelentős részét. Úgy akarja megeleveníteni a fejlődést, hogy egyszerűen lehetőleg konzerválja a kialakultat, megakassza a továbbmozdulásnak azokat a lehetőségeit, amelyek az ő ideológiai és irodalomkritikai gondolkodásától elütnek.

Mindez már a század irodalmának korszakfelosztásában is megmutatkozik. Az 1808-tól 1848-ig tartó fejlődést – 1830-as közbeeső korszakhatárral – két szakaszra osztja: az elsőt *A nyelvújítás és szépítés s a költői klasszicizmus korának* nevezi, a második pedig szerinte *Széchenyi kora vagy a nyelv s irodalom egyetemes virágása életben, tudományban, költészetben*. Mindkét elnevezés a szerző egyoldalú állásfoglalását tanúsítja. Az első által Toldy egybemossa a húszas évek nemzeti romantikájának úttörését, a reformkori irodalom első évtizedét a Kazinczy-korral, illetve a klasszicizmus hatályát az Aurora-körre is kiterjeszti, csökkentve mindannak az újításnak a jelentőségét, amelyet az ifjabbik Kisfaludynak és írócsoportjának tevékenysége jelentett. A másik szakasz elnevezés pedig

Széchenyi kétségkívül nagy szerepét terjeszti ki indokolatlanul a negyvenes évekre is – azzal a nyilvánvaló céllal, hogy ezáltal eleve elhalaványítsa a nála haladóbb politikai vezető egyéniségek formátumát.

Toldynak ez az utolsó szintézise akkor keletkezett, amikor a reformkori eszmék tüze már kihunyóban volt. A távlatok elbizonytalanodása, az „egyensúly” óvása, az aggályos óvatosság erőteljesen érzékelhető a mű különféle súlyponti részein. Diszharmonikus jelenségeknek vagy éppen válságnak a reformkor ábrázolásában – amely pedig maga is egy roppant válságnak szülötte! – helye nincs, s ahol a szerző azokat akár csak érintő művekkel, életművekkel találkozik, azokat mellőzi vagy degradálja. Az egyéniség nála méltánylást nyer, de csak annyiban, amennyiben nem sérti meg az alapvető konvenciókat; a teremtő zsenialitás szintén, de csak akkor, ha megvalósítja a kellő „formaszigort” és az „ízlés fennkölt nemességét”, valamint az újítás is, ha nem háborítja meg túlságosan a hagyományosat, a nemesi mentalitás bevett sztereotípiáját. Toldy ízléseszemléje klasszicizmus és romantika valaminő egyeztetésén alapul tehát – a klasszicista vonások túlsúlyával.

Mindez azt is jelenti, hogy néhány meglehetősen formalista szempont alapján ítéli meg a műveket, nem annyira a műélményt elemzi, mint inkább e preconcepciószerűen alkalmazott szempontok alapján méri – dogmatikusan – az alkotásokat. Szervesség, kifejezésbeli korrektség, kifinomultság, komolyság, választékosság, szabályosság, komponáló érzék, mély, de nem túlságosan heves érzelmek – ezek az általa legtöbbször használt és méltányolt értékjegyek. Ahol másfajta művészi minőséggel, kiyáltképpen ha karakteresen másfajtaival találkozik, ott valamiképp mindig csökkentértékűséget észlel. S az a Toldy, aki itt századáról emlékezik meg, már távolról sem az a lelkes kritikus, aki valaha oly áhítatos csodálattal és belefeledkező gyönyörűséggel tudott szólni Vörösmarty művészetéről: írásából akkor is hiányzik az izgalom, a reveláció, amikor az ideáljához legközelebb álló pályatársak képését

idézi. Alig van már nyoma is annak az emocionális fűtőanyag-nak, amely a nagy korban olyannyira élt és hatott és cselekvésre készítetett. Ugyanígy vajmi keveset nyújt Toldy a nagy egyéniségek lélektani átvilágítása terén: ebben haladják majd meg leginkább közvetlen utódai, Gyulai és Riedl, de még Beöthy is, – jóllehet a nemzeti eszme abszolútummá emelése, a magyarság, s azon belül a középnemesség hegemoniáján alapuló polgári liberális állam ideálja, az irodalom elsődleges nemzetrepresentáló szerepe tekintetében követői és folytatói lesznek mindhárman.

Feltűnő az a megkülönböztetett tisztelt, amellyel a monográfus Kazinczy felé fordul. A széphalmi mester azért válik itt mindenki másnál inkább követendő mintává, mert a klasszicizmus arisztokratikus, a köznapi valóságtól elhúzódo vonásainak, a „fentebb stíl”-nek – mint a szintézis szerzője mondja: „a gáncstalan szépség tökélyének” – valósággal megtestesülése a szerző szemében. Megtestesülése mindannak, amit a legújabb idők irodalomeszményével szögesen ellentétesnek érez. Kazinczy Toldy számára nemcsak irodalmi vezér és nagy prózaíró, de nagy költő is, éspedig azért, mivel ihlete emelkedett, világnézete derült, alkotásmódja nyugalommal teljes volt. Hozzá képest még Berzsenyi és Kölcsey is háttérbe szorulnak. Az előbbinek ódaköltészetét ugyan igen elismerően méltatja, de belső válságot hordozó elégiáit nem is említi, így költészetében mindenütt „harmóniás lelke”-t, nyugalmat és derűt lát. Kölcsey pedig szerinte működése mindegyik ágában egyaránt költő (ezzel megismétli Kemény Zsigmond enyhén fanyalgó ítéletét), publicisztikai és pedagógiai tevékenységéről hallgat (a *Parainesis*ről és az *Országgyűlési naplóról* is!), az irodalomkritikusról alig szól, s főképpen nem vesz tudomást a hazai feudalizmust élesen elutasító álláspontjáról.

A magyar költészet csúcsára Toldy Vörösmartyt helyezi – akárcsak több korszakkal előbb keletkezett, első összegzésében, s változatlan okból:

„...A nemzet szíve volt az, mely az ő kebelében oly hangosan dobogott, a nemzet érzése az, mely az ő szája által szólt az erő és önméltóság egész hatalmával.”

Ez nagyobb érdem a monográfus szemében Vörösmarty minden más teremtő képességénél. A magyar költészet legfontosabb műfaja pedig előtte változatlanul a honfoglalási eposz — ez ugyanis legalkalmasabb megszólaltatója a mindenkire tartozó, közösségi tartalmaknak. Megmerevedő felfogására jellemző az a vélekedése, hogy nem jöhet el olyan idő, amikor is az eposz időszerűségét elveszíthesse. (A harmincas évek végén egészen másképpen vélekedett!)

Toldy minden lehetőséget megragad, hogy ellenérzését a negyvenes években bekövetkező fejlődéssel, e „mind magasban hullámzó politikai ár”-ral szemben kifejezésre juttassa. Mindezelőtt a politikai irányok bemutatásában alkalmazza a „becsomózás” eszközét. A magyar politika vezércsillagául a negyvenes évek, a *Kelet népe* Széchenyijét jelöli meg. „...a »Kelet Népe« óta a forradalomig megjelent írásai képzik a magyar állam- és életbölcesség legmagasabb termékét” — írja könyvében, s ez a kategorikus megállapítás egyrészt a politika követendő vezérelvévé szentesíti a lehető legteljesebb forradalomellenességet s a Habsburg-monarchia államhatalmának aggálytalan elfogadását, másrészt minden más politikai elgondolást e Széchenyi-modellhez mér és minősít. Toldy politikai felfogásában többé-kevésbé a Deák-párthoz idomul, állásfoglalásaiban nemegyszer Kemény Zsigmond nézeteit visszhangozza, de náluk aulikusabb érzületű (ezért érzi közel magához a konzervatívokat is éppúgy, mint a centralistákat), s inkább méltányolja a polgárosító reformokat.

Mindebből következően lekezelően szól Wesselényiről, kit megtesz Széchenyi tanítványának, majdhogynem epigonjának, tudomást sem véve kettejük elvi különbözőséről; merőben igazságtalanul Kossuthról, kiről azt jelenti ki, hogy cikkeinek érdeme roppant népszerűségükkel fordított arányban áll, s kinek egyik legnagyobb vétke örelőtte, hogy „még a tulajdont

sem” tiszteli. S kell-e mondanunk, hogy a márciusi ifjúság vagy Táncsics eszméi nála szót sem érdemelnek?

Félreértés ne essék: Toldy értékelni tudja mindazt, ami a „juste milieu”-t meg nem haladó polgárosító kezdeményezés az életben és az irodalomban (tartalmasan és lendületesen ismerteti például a nyugat-európai útirajzok irodalmát vagy a centralisták tevékenységét). Azonnal megmerevedik azonban akkor, ha a népi-plebejus rétegek önálló hangjáról, bárműnő szerepvállalásáról esik szó, kiváltképp ha ez a fennálló rend bárminő megkérdőjelezésével társul. Ez okból már a *Bánk bánról* is lenézőleg szól, s Erdélyi is megkapja a magáét: népiességünk elméletének nagyhatású összegzőjéről úgy vélekedik, hogy iránya „. . . a bekövetkezett évtized költészetére őt is megdöbbenítő, bal hatással volt”, s egész munkásságának értékét nagymértékben jelentékteleníti. Még kevésbé szolgál kedvére a realista társadalomkritika – Eötvös regényalkotásai közül egyedül *A karthausit* méltatja, s másik kettőt valósággal megbélyegzi. *A falu jegyzője* eszerint „torzképe a valónak. . . a kiválóbb osztály mindvégig a nevetségesnek s minden gyarlóság, sőt gázságnak képviselőjévé tétetik”, a *Magyarország 1514-ben* pedig „Történet, költői részletekkel átszőve, nem költemény.”

Toldy mélységesen nem ért egyet azzal, hogy a költészetben elterjedt a célzatosság, s az leszállt „az általános emberi és nemzeti érdekek magasságairól a társadalmi kérdések terére.” Ha azt fanyalogva el is ismeri, hogy a népiesség, realizmus, irányzatosság „új lendület”-et hozott irodalmunkba, azt csak mint a klasszicizmus folytatását fogadja el, s főképp mint kisebb, értékű, hanyatló, jelentéktelenebb folytatását. Ami Vörösmarty után a költészetben történt, az nála vajmi gyöngé kalkulust kap:

„. . . a költői eszményiséget a reál objektivitás, az élet arcképezése szállította le, a gyakorlati irány a tiszta szépnek előállítás helyett bizonyos eszméknek a költészet köntösében előadását üzte; még a

lírában is a hazafiság már nem úgy mint a költő dagadozó keblének önkénytelen és szükséges kifakadása lépett fel, hanem szinte gyakorlati, izgató és tanító céllal.”

Elfogultságainak Petőfi a központi céltáblája. Azt ugyan nem hallgatja el, hogy társaival, Arannyal és Tompával együtt a költészetben „új lendület”-et indított el, tehetsége eredetiségéről, teremtő képzeletéről, kedélyvilágáról, egyénisége nyíltságáról sok helytállót is mond, de a lényeg a költő „póriasságá”-nak, demokratikus irányának, „prózaiságá”-nak stb. megbélyegzése, s főleg az elhatárolódás a költő kifejezte politikai platformtól. „... e téren a túlzástól s az igazságtalanságtól nem ment, s ezáltal egész a lázításig ragadtatik.” Toldy éppúgy elítéli Petőfi „szertelenségeit”, világgal való meghasonlásait, mint a negyvenes évek idején, sőt olyan kitételeket is leír vele kapcsolatban, mint könyvében másokról sohasem: világyűlölete „lényegében mindig költőietlen, sőt túlzásaiban undort gerjeszt”. Ellenszenve a költő epikájának tárgyalásánál tör fel leplezetlenül:

„... Nem volt érzéke a történelemhez, nem általában a nemzeti nagyság iránt a múltban, s a nemzet hősei iránt, mert azok szerencsétlenségökre urak voltak, nem parasztok vagy szegénylegények. S különben is sem a bonyolításhoz, sem a jellemzéshez nem értett: ami tanulmányt, átgondolást, szerkesztést, műgondot követelt, nem volt neki való.”

Egyedül mint népköltőt hajlandó megfelelően értékelni, mint a *János vitéz* alkotóját – nemzeti formátumából és világirodalmi jelentőségéből semmit sem érzékel.

A negyvenes évek kiemelkedő költői közül a szintézis egyedül Arany *Toldj*ának adózik osztatlan elismeréssel. Szerzője a róla írott kritikában már keletkezése idején meglátta a remekművet, s most sem fukarkodik a dicsérettel, még népiességét illetően sem. Nemzeti jellege, történeti hagyományidézése, a költői igazságszolgáltatás érvényesülése, erköl-

csi idealizmusa, nyelvi és verselési hibátlansága mind-mind olyan tényezők voltak, amelyek közel álltak a Toldy igényelte ideálhoz. Arany hősében olyan össznemzeti hőroszt látott, aki igaza érvényesítésével sehol sem sérti meg az osztályok féltve őrzött békéjét, patriarkális egyensúlyát.

*

Ellentmondásosságában, ideológiai és irodalomszemléleti korlátozottságában is alapvető jelentőségű életmű volt az övé. Nemcsak azért, mert egy önálló tudományágat teremtett, mert munkásságával nagymértékben előmozdította irodalmunk történeti tudatának kibontakozását, s mert a nemzet életével és kultúrájának más ágaival összeforrasztotta ezt az új tudományszakot. Érdeme mindenekelőtt abban van, hogy szintéziseiben a szellemi tevékenységnek, a kultúrának s benne az irodalomnak olyan magasrendű jelentőséget biztosított, mint előtte vajmi kevesen, s erről a jelentőségről a munkáit éltető energiával meg is tudta győzni az olvasókat. Még inkább pedig abban, hogy e szellemi tevékenység múltja, a nemzeti hagyományok iránt az addiginál mélyebb és hatékonyabb szolidaritást tudott kelteni bennük. Szintézisei nyomán – állításait hol elfogadva, hol azokkal vitázva – a kortársak és az utókor nemzedékei a magyar századok irodalmi jelenségeit olyan egységnek látták, amely hatalmas kohéziójú összekapcsoló, megtartó és továbbfolytatásra készítő erőforrást rejt magában.

FENYŐ ISTVÁN